

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA VE TOPLUMSAL SINIFLAR (1923-1960)

Serdar SAĞLAM

Özet: Bu makale Türkiye'nin 1923-1960 yılları arasındaki toplumsal tabakalaşma yapısı ve toplumsal sınıflarını ele alma çabasıdır. Osmanlı Devletinin tarihi ve kültürel mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti onun insan unsuru, toplumsal yapısı ve kaynaklarını da devralmıştır. Bu metinde, Türk toplumunun toplumsal tabakalaşmasının yapısı ve toplumsal tabakaları üzerinde fikir yürüten düşünürlerden bazılarının çalışma ve tasnif çabalarına yer verilmiştir. Askeri ve sivil bürokrasi tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyetinde sayısal durumlarının ötesinde memurların ağırlığının söz konusu olduğu bir vakıdır. Osmanlı devletinin son yıllarından itibaren tartışılan ve uygulama alanına taşınan “milli burjuvazi” ve “yerli zengin” yaratma ideali Cumhuriyetin kuruluş yılları dâhil olmak üzere ele alınan dönemlerde kendisini hissettirmektedir. Kuruluş yıllarında nüfusunun yüzde seksenlerle ifade edilebilen bir kısmı kırlarda ve köylerde ikamet eden Türkiye bir tarım toplumu karakterine sahiptir. Topraksızlığın ciddi bir ağırlığının olduğu yıllar içerisinde, elli dönüm veya daha az toprağa sahip olan çiftçi ailelerinin oranı yüzde seksenlere ulaşmaktadır. 1923-1929 yılları arasının “liberal iktisadi dönem”, “1929-1945” yıllarının “iktisadi devletçilik” ve 1950 sonrasında da “liberal iktisadi dönem” olarak nitelendirilmesi mümkündür. 1950’li yıllardan itibaren sanayiciler, işverenler ve işçi sınıfının geliştiği ve onlara ilişkin yasa ve uygulamaların gündeme geldiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal tabakalaşma, toplumsal tabaka, toplumsal sınıf, devlet memurları, köylüler, işçiler.

Social Stratification in Turkey and Social Classes (1923-1960)

Abstract: This article aims to handle social stratification structure and social classes between 1923-1960 in Turkey. The Turkish Republic, which is the historical and cultural inheritor of The Ottoman Empire, also took over its human factors, social structure and resources. This text reveals information about and studies and classification efforts of some of the philosophers who state opinions on social stratification structure and social classes of Turkey. In The Turkish Republic, founded by military and civil bureaucracy, there is a fact about the dominance of officials beyond their numerical status. The ideal of creating “national bourgeoisie” and “local rich”, which has been discussed since the last years of the Ottoman Empire and carried into application, is deeply felt in the discussed periods including foundation years of The Republic. Turkey, whose nearly 80% of population lived in countryside and villages in its foundation years, has an agricultural community character. During the years in which there is serious majority of landlessness, the percentage of farmer families who had fifty or less acres of land was up to 80%. It is possible to characterize the years between 1923-1929 as “liberal economic era”, the years between 1929-1945 as “economic statism” and 1950 and the following years as “liberal economic era” as well. Since the 1950s, it has been seen that industrialists, employers and

workers have improved and laws and practices about them have come into question.

Key words: Social stratification, social strata, social class, civil servants, peasantry, workers.

Giriş

Bu makale Türkiye'nin 1923-1960 yılları arasındaki toplumsal tabakalaşma yapısı ve toplumsal tabaka ve toplumsal sınıflar üzerinedir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin tarihî, siyasi ve kültürel mirasçısı olduğu gibi, onun bulunduğu bölgede insan unsuru ve kaynaklarını da devralmıştır. Osmanlı Devleti sanayi devrimini gerçekleştirememiş, kırsal bir toplum olarak ömrünü tamamlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte altı yüz yıldır devam eden saltanatın sona ermesi, bürokratik yapıda ve kültürel alanda gerçekleştirilen reform ve dönüşümler toplumsal alana da yansımıştır.

Toplumsal tabakalaşma mevki, itibar, iktidar ve iktisadi farklılıkları kapsayan bir olgudur. Toplumsal tabakalar nüfus, iktisadi, tarihî, kültürel, dinî ve birçok faktörün etkisiyle devirden devire ve toplumdan topluma farklılıklar gösterirler. Ortaçağların tarım toplumlarının toplumsal tabakaları, modern dönemlerin sosyal tabaka ve toplumsal sınıf yapılarından farklıdır.

Avrupa'nın birkaç ülkesinde doğan, feodalite ile çatışarak, onu tasfiye eden ve dünyada birçok ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yaşanmasını sağlayan burjuva sınıfı ile sanayileşme sürecinde ortaya çıkan işçi sınıfı on dokuzuncu yüzyılın temel toplumsal sınıflarıdır. Avrupa'da önce feodalite ve burjuva sınıfı, sonra da işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasında çatışma ve gerilimler sanayileşmenin ileri dönemleri ve demokratikleşme sürecinde dönüşüm geçirmiştir.

Osmanlı Devleti Akdeniz üzerinden geçen ipek yolunun ticari önemini yitirmesi, merkantilizm ve sömürgecilik hareketleri, Avrupa'ya altın akımı, Batıda burjuva sınıfının doğuşu ile başlayan süreçte önce gerilemeye, sonra da çökmeye başlamıştı. Gerileme sürecinde esnaf tabakası çökmüş, destgâhlar kapanmıştı. Sanayileşme sürecine ayak uyduramayan devletin, kapitülasyonların da etkisiyle ticaret yabancı şirketlerin bayisi durumuna gelen gayrimüslimlerin denetimine geçmişti. Bu durum Osmanlı devletinin son yılları ile Cumhuriyet dönemi boyunca sürdürülen “milli burjuvazi” ve “yerli zengin” yaratma ideali ve uygulamalarının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’de Toplumsal Tabaka ve Sınıfları Tasnif Çabaları

Türk Toplumunun toplumsal tabaka yapısı hakkında birçok düşünür çalışmalarında bulunmuş ve çeşitli tasnifler yapmışlardır. Ziya Gökalp Türk toplumundaki toplumsal tabakalar hakkında ilk fikir yürüten kişiler arasındadır. Onun 1921 yılında hazırladığı “Diyarbakir Aşiretleri Hakkında Sosyolojik

Tetkikler” adını verdiği araştırmasında oba, aşiret, köy, şehir ve bunlara karşılık gelen toplumsal yapı ve tabakalardan bahsedilmektedir. O’na göre o günün Diyarbakır’ında üç tarz aşiret bulunmaktadır: A. tam göçebe. B. yarım göçebe. C. mukim aşiret. Ayrıca köyleri ağa köyleri ve ahali köyleri şeklinde de sınıflandırır (Ziya Gökalp, 1982, ss. 242- 243).

Ziya Gökalp’a göre, Türkiye’de toplumsal sınıflar dörde ayrılırlar. Bunlar; 1- Feodal reisler 2- Küçük burjuvalar 3- Teşkilatsız ameleler (işçiler) 4- Fellahlar (serfler, çiftçiler). Gökalp’ın Diyarbakır’da yaptığı şahsi gözlemleri sonucunda bu bölgede tespit ettiğini ifade ettiği toplumsal tabaka tiplerini şu şekilde belirtir: 1- Göçebe ve aşiretler 2- Yarım göçebeler 3- Mukim aşiretler 4- Ağa köyleri 5- Ahali köyleri 6- Şehirler (Ziya Gökalp, 1977, s. 26).

Türkiye Cumhuriyeti bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini aldığıda Osmanlı Devleti’nin tarihî, kültürel mirası ve insan unsuru ile onun dış borçlarını da devralmıştı. Askerî ve sivil bürokratik kadrolar tarafından kurulan yeni devlet iktisadi ve siyasi tercihlerini ilk defa 1923 İzmir İktisat Kongresi ile dış dünyaya duyurmuştu.

İzmir İktisat Kongresi Türkiye’nin iktisadi politikalarını olduğu kadar toplumsal tabakalar hakkındaki algı ve politikalarını da ortaya koymuştur. Kongrede çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grupları başlığı altında bu tabakaların toplumsal talepleri dile getirilmiştir (Ökçün, 1971, ss. 379-437).

Taleplerini dile getiren bu kesimler, aynı zamanda dönemin toplumsal tabaka ve toplumsal sınıflarını tasnif denemesi olarak da görülebilir. Askerî ve sivil bürokrasiyi oluşturan memurlar bu tasnif içinde yer almazlar. Bu tabaka zaten devletten maaş almakta, toplumu yönetmekte ve her türlü hukuki ve toplumsal taleplerinin yerine getirildiği kabul edilmektedir.

İzmir İktisat Kongresinde işçilerin görüşleri birkaç küçük sendika ile Ahmet Hamdi Başar’ın hatıratında dile getirdiği gibi kendisinin de içinde bulunduğu bir aydın grubu tarafından hazırlanmıştır. Aynı şekilde köylüler ile küçük çiftçilerin talepleri için de aynı uygulama söz konusu olmuştur.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu “İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma” adlı makalesinde “toplumsal sınıf ve tabaka arasındaki farklılıklardan yola çıkarak cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan dönemin toplumsal tabaka yapısını tartışmaktadır. Ona göre, bu iki kavramın önceliği ve sonralığı ancak çok ciddi objektif araştırmalar sonundaki neticeleri sağlayacak araştırmacı kimsenin ilham alabileceği sosyal felsefe doktrini ile ilgilidir.

Fındıkoğlu, çalışmasında sosyal tabaka kavramını tercih etmiş ve sınıflandırmasını 1923 yılından itibaren çok kısa bir dönem üzerinden gerçekleştirmiştir. Ona göre, 1923 yılına ait olarak verilen sınıf-tabaka tasnifine göre ülkemizin nüfusunun %81,6’sını köylüler, %3,5’ini işçiler, %9’unu

sanayici-tüccar ve esnaflar ile %4.89'unu da askerî ve sivil memurlar oluşturmaktaydı.

Fındikoğlu bu oranlardan yola çıkarak “içtimai gruplar” olarak adlandırdığı toplumsal tabaka ve sınıfları tasnif eder. Bu toplumsal tabakalar; 1. köylüler, 2. burjuvazi, 3. memur tabakası, 4. işçiler, 5. Münevverler (aydınlar) şeklindedir (Fındikoğlu, 1959, ss. 103-104).

Ülkemizin iktisadi faaliyet kollarına göre nüfusuna ilişkin rakamlar ancak 1955 yılından itibaren istatistiklerde yer almıştır. 1955 yılında iktisaden faal nüfusun %74.4'ü tarımdan geçimini sağlamaktadır. İmalat sanayi ve hizmet sektöründe çalışan nüfus ise %22.6'dır. Bu oranlar 1960'ta çok fazla değişikliğe uğramamıştır (*İstatistik Göstergeler – Statistical Indicators 1923 – 1998; 2000*, s. 10).

Türkiye’de Bürokrasi ve Memurlar

Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran askerî ve sivil bürokrasi devletin ve toplumun bütün alanlarına nüfuz eden ve yönlendiren bir tabakadır. Batılılaşma, çağdaşlaşma veya modernleşme de denilen yenileşme hareketlerini benimseyen ve sürdüren, yerli bir iş adamı sınıfı yaratan, kamu kuruluşlarında uzmanlaşan yönetici veya mühendislerle iş dünyasını geliştiren ve çok partili döneme kadar toplum hayatını büyük ölçüde tanzim eden bürokrasi ve memurlar olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de ülke ekonomisini kontrolleri altında tutan büyük bir sermayedar sınıfı olmamakla beraber, toprak sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve aydınlardan meydana gelme oldukça büyük bir orta sınıf vardır. Siyasi nüfuza sahip ve bütünüyle memleketin gidişini yöneten devlet memurları da bu sınıfın içine girer (Karpas, 1967, s. 102).

1927 yılında ülkemizdeki 89.813 olan memur sayısı faal nüfusun %1'ine tekabül etmekteydi. Bu oran sırasıyla 1950 yılında 219.999 memur sayısı ile %2, 1955’de 308.355 kişi ile %2,5 ve 1960 yılında ise 401.158 memur sayısı ile %3’e ulaştı (Oktay, 1997, s. 153).

Frederick Frey “*The Turkish Political Elite*” (1965) adlı eserinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndan 1957 meclisine kadar olan parlamento elitlerini meslek, yaş, eğitim gibi faktörler çerçevesinde incelemiştir. Mehmet Turhan’ın “*Siyasal Elitler*” (1991) adlı çalışması bir yönüyle bu eserin bir nevi devamı şeklindedir.

Mehmet Turhan’ın ilgili çalışmasına göre bürokrasi 1923 yılında mecliste %54’lük bir grubu oluşturmaktadır. Bu oran 1946 yılında çok partili sistemle birlikte %36’ya inmiştir. 1950’de %42, 1954’de %27 ve 1957 yılında ise parlamentonun %28’ini bürokrasiye ilişkin meslekler teşkil etmektedir.

1923 yılında serbest meslek mensupları parlamentonun %24’ünü oluştururken aynı oranda artarak 1946 yılında %38’e çıkmıştır. 1950 yılında serbest meslek mensupları %45’i bulurken, 1954 meclisinde %58’e ve 1957’de ise yine yüksek bir oran olan %48’e ulaşmıştır (Turhan, 1991, ss. 109-166).

TBMM’deki parlamenterlerin mesleki yapısı ordu ve bürokrasiden, serbest meslek ve müteşebbis gruplara doğru kaymakta olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Sanayici, Tüccar Kesim ve Büyük Sermaye

1923-1929 yılları “liberal dönem” olarak adlandırılmasına rağmen devletin iktisat alanındaki ağırlığı söz konusuydu. Osmanlı Devleti’nin son yıllarından itibaren var olan “yerli zengin” veya “millî burjuvazi yaratma ideali” himayecilikle sürdürülmekteydi. 1929 dünya iktisadi buhranının ardından özel sektörün ülke kalkınmasını sağlayamayacağı anlaşılınca, bu kuruluşların yapamayacağı büyük yatırımları devletin gerçekleştirilmesini esas alan “devletçilik” dönemi fiiliyata geçti. Bu dönemde de sanayiye teşvik politikaları varlığını devam ettiriyordu.

1923 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan müessese sayısı 342 idi. 1927 yılından sonra bu sayı hızla artarak 470’i buldu ve 1932’de ise 1473’e kadar yükseldi (Derin, 1940, s. 83).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke ekonomisi büyük kayıplara uğradı. Devletin savaşa girme ihtimaline karşı birçok gencin askere alınması başta tarım, madencilik ve diğer sektörlerin de gerilemesine yol açtı.

İkinci Dünya savaşı halk kitlelerini sefalete sürüklerken bundan daha az zararlı çıkan veya kazançlı olduğu düşünülen kesimler “Varlık Vergisi” ve “Milli Koruma Kanunu”nun hedefine oturtuldular. Savaş yıllarında Varlık Vergisi ve Mili Koruma Kanunu çıkarıldı. Devletin güçlendirilmesini esas alan ve savaş şartlarında çıkarılan bu kanunların uygulamaları ilerideki yıllarda yoğun olarak tartışıldı.

İkinci Dünya Savaşı yılları devletçilik uygulamalarının daha çok ivme kazandığı yıllar oldu. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi daha önce vergilendirilmemiş ticari serveti vergilendirmek ve enflasyonu önlemek amacını güdüyordu. Varlık Vergisinin uzun vadede etkisi gayrimüslimlerin yatırım ve ticaret faaliyetlerini savaştan sonra fırsat bulur bulmaz başka ülkelere kaydırmaları oldu; bundan sonraki yıllarda da ticaretin büyük bir bölümü Müslümanların eline geçti (Shaw, 1983, s. 472).

İkinci dünya savaşının ardından Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçilmesi ve ardından Demokrat Parti’nin iktidarı ile birlikte etkisini yitirmiş olan devletçilik uygulamaları yerini liberal iktisadi politikalara devretti. Bütün bu dönemler boyunca Türkiye’de sanayiye teşvik kanunları, himaye ile devlet eliyle

yaratılan bir yerli zengin veya sermayedar bir tabakadan bahsetmek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşından sonra CHP içinde 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde çıkan muhalefet hareketi 1946 yılında DP'nin kurulmasıyla sonuçlandı.

1947 yılında CHP hükümeti bir iktisadi kalkınma planı hazırladı. Devletçi uygulamaları Batı Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletlerinin desteklemesinin mümkün olmaması özel teşebbüse serbestlik tanıyan uygulamalar üzerinde etkili oldu (İlkin ve Tekeli, 1974, ss. 50-51).

Demokrat Parti iktidarı özel teşebbüsün önünü açmak, yabancı sermaye akışını sağlamak ve iktisadi hayatta devlet müdahalesini azaltmak amacındaydı. Bu dönemde özel teşebbüsün yatırımlarının toplamı, devlet yatırımlarının önüne geçti.

1958 istatistiklerine göre altı büyük ilde 50 veya daha fazla işçi çalıştıran özel sanayi işletmelerin sahibi veya kurucusu olan 138 müteşebbis ve teşebbüsleri üzerine hazırlanan 1960 tarihli rapor işadamları hakkında ilgi çekici bilgiler sunmaktadır. Arif Payaslıoğlu'nun hazırlamış olduğu bu konuda uzun müddet iş adamları hakkındaki yegâne eser olma imtiyazını taşıyan rapora göre müteşebbislerin %52,8'inin babası sanayici, tüccar veya işadamıdır. Babası memur olanlar %17,4, toprak sahibi veya çiftçiler %13,8, esnaf %7,6 ve serbest meslek mensupları %5 olurken diğer meslekler ise %3,6'dır. Müteşebbislerin sadece %27'si yurtdışı veya büyük illerin haricindeki bölgelerde dünyaya gelmiştir ve sadece %11,6'sı haricindeki müteşebbislerin tümü büyük şehir doğumludur. Müteşebbislerin %29,2'si yükseköğretim, %31,2'si lise ve dengi, %17,4'ü ortaokul ve %11,6'sı ilkokul mezunudur. Müteşebbislerin sadece %1,4'ünün ise hiç tahsili bulunmamaktadır.

Türkiye'deki sanayi işletmeleri ve şirketlerin %24'ü 1923'den önce kurulmuştur. 1923-1939 arasında kurulanlar %16,2, 1940-1945 arası %18,4, 1946-1960 arası kurulanlar ise %59,7'ye tekabül etmektedir (Payaslıoğlu, 1961, ss. I-36).

Ayşe Buğra da "*Devlet ve İşadamları*" adlı çalışmasında dönemin büyük sanayi ve ticaret işletmelerinin kurucuları arasında eski toprak sahiplerine rastlanmadığı ve kurucuların genellikle küçük tüccar ve memur kökenli oldukları tespitinde bulunur (Buğra, 1996, s. 42).

Kırsal Kesimde Toplumsal Tabakalaşma

1927 yılında ülkemizde toplam nüfus 13.648.270 kişidir ve bu nüfusun %75,8'i köylerde yaşamaktadır. Şehirlerde ikamet eden nüfus ancak %24,2'yi bulmaktadır. 1950'de bu oranlar pek fazla değişmemiş durumdadır. 1960'da nüfusun %31,9 şehirlerde, %68,1'i de kırsal kesimlerde ve köylerde ikamet

etmektedir (*İstatistik Göstergeler – Statistical Indicators 1923 – 1998; 2000*, s. 7).

4.125.534 çiftçi ailesinden 2.857.442’si tarım topraklarına sahip olup, bunlara ait toprakların yüzölçümü 121.578.858 dönümdür. Buna karşılık hiç toprağı bulunmayan ve ortakçı, kiracı veya tarım işçisi olarak çalışan çiftçi ailelerinin sayısı 1.268.092’dir. Topraksız ailelerin sayısı 1.268.092’dir. Topraksız ailelerin 72.787’si ortakçılık, 12.672’si kiracılık, 1.175,959’u da tarım işçiliğı yoluyla hayatlarını idame ettirmektedirler.

Topraksız çiftçi ailelerinin tüm çiftçi ailelerine oranı %30.75’dir. Toprağı olmayan ailelerin yaklaşık olarak %67’si ortakçı, %1’i kiracı ve %93’ü tarım işçisi olarak çalışmaktadır (Çelebican, 1972, s. 330).

Köy Envanter Etüdlerinden hazırlanmış olan tabloya göre çiftçi ailelerine ait toprakların %22’sinin 200 dönümden büyük olduğu ve bu toprakların ailelerin %2.4’ünün elinde olduğu görülmektedir. Toprakların üçte birinden fazlası 50 dönüm ve daha küçük olup ailelerin %78’ine ait bulunmaktadır. Ailelerin %95’i toprakların %60’ından daha azına ve %8.5’i ise %40’ına sahiptir. Yine bu tablodaki verilere göre 726 köyün 262’sinde toprakların tümü bir kişiye, 259’unda bir aileye ve 205’inde de bir sülaleye aittir (Çelebican, 1972, ss. 331-332).

11 Haziran 1945 tarih ve 4738 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” arazisi olmayan veya yeterli bulunmayanlara toprak temin etmek ve ekilebilir arazi alanını geliştirmek üzere çıkarılmıştı. Bu kanun çerçevesinde hazırlanmış olan tarım mülkiyetinin dağılımına ait rakamlar şu şekildedeydi: 5000 dönümden yukarı olan büyük toprak mülk sayısı 418, 500- 5000 dönüm arasındaki orta toprak mülkler 5764 ve 500 dönümden daha küçük olan mülklerin sayısı ise 2.493.000’dir. Bu rakamlara hiç toprağı olmayan çiftçiler dâhil edilmemiştir (Barkan, 1980, ss. 459-474).

Çalışan Kesimler, İşçi Sınıfı ve Sendikalar

Çalışan Kesimlerle İlgili Kanun ve Uygulamalar

İşçi meseleleri ilk defa İzmir İktisat Kongresinde çok açıklıkla tartışılıyor ve çeşitli kararlar alınıyordu. İstanbul’dan kongreye katılan Türkiye Umum Amele Birliğı en hazırlıklı gruptu (Başar, 2007, s. 149).

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1960’lara kadar işçi, işveren ve iş hayatı ile ilgili birçok kanun ve uygulama hayata geçirildi. Bunlar 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, 1947 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları Birliğı Hakkında Kanun, 30.1.1946 tarih ve 4841 sayılı kanunla kurulan Çalışma Bakanlığı, yine 1946 yılına ait İşçi Sigortaları Kurumu, 25.1.1946 da 4792 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu ve 195’de hayata geçirilen İş Mahkemeleridir.

1936 tarihli İş Kanunu en az on işçi çalıştıran işyerlerindeki işçi ve işverenlere uygulanıyordu. İşçi ücretlerinin düzenli ve nakit ödenmesi, kadın işçilerin doğum izni, haftada 48 ve günde 8 saat çalışma süresi, 18 yaşından küçük erkek ve kadın işçilerin ağır işlerde çalıştırılmaması, grev ve lokavt yasağı, iş hayatındaki hastalık ve kazalar ile ölüm halinde sosyal yardımların devlet tarafından karşılanması gibi maddeleri bulunmaktaydı (Işık, 1995, ss. 129-154).

10 Haziran 1946 yılında dernekler yasasını değiştiren tasarı ile dernek kurma ve sınıf esasına dayalı kuruluşların faaliyete geçirilmesinin önü açıldı. Ülke genelinde Türkiye çapında teşkilatlanmak üzere, bulunduğu şehrin adını taşıyan ve mahalli birçok sendika faaliyete geçti (Sülker, 2004, ss. 55-59).

1947 yılında 5018 sayılı “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birliği Hakkında Kanun”la işçi ve işverenlere sendika kurma hakkı tanındı. Bu kanunda grev ve lokavt hakkı bulunmamaktaydı ve sendikalar siyasetle uğraşamıyordu (Esin, 1974, s. 137).

Ülkemizdeki sanayi işçileri dönem itibarıyla öncelikle geçim sıkıntısı yüzünden şehre göç eden köylülerden oluşuyordu. Köy kökenli işçiler köylüye has zihniyet ve davranış kalıplarını koruyor, köyleriyle bağlarını devam ettiriyorlardı (Ahmad, 1998, s. 148).

Şehmus Güzel “Türkiye’de İşçi Hareketleri” adlı kitabında 1945-1960 dönemindeki işgücünün kaynaklarını üç başlık altında sınıflandırmaktadır. Bunların ilki topraktan tümüyle kopmuş olan yoksul köylüler veya çok az toprağa sahip olan ve köyde tutunma çabasındaki köylülerdir. Bunlar bir süre tarla ile imalathane, fabrika ve maden ocağını birlikte yürütmekte ancak belli bir süreç içerisinde kendileri yahut bir nesil sonra işçileşmektedirler. İkinci kaynak iflas eden zanaatkarlar, küçük imalathane ve atölye sahiplerinden oluşmaktadır. Üçüncü kaynak ise birkaç nesillik süreçte işçileşen kesimlerdir (Güzel, 1996, ss. 136-137).

Türkiye’de Sanayi İşçileri ve Sendikacılık

1923 yılında Türkiye’de sanayi işçilerinin toplam sayısı 20-30 bini bulmuyordu. 1948’de yalnız büyük işyerlerindeki işçilerin sayısı 300.000’i aştı. Küçük işyerlerinde ve tarımda çalışanların sayısı ise bunun iki katıydı. 1953’de sanayi işçilerinin sayısı 800.000’i geçerken konfederasyon şeklinde örgütlenmiş sendikaların üye sayısı 150.000’e yükseldi (Karpaz, 1967, s. 100).

1927 yılındaki ilk resmî nüfus sayımında 37.460’ı kadın, 22.684’ü 14 yaşından küçük çocuk toplam 147.128 işçi tespit edilmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu kapsamına giren sanayi işçisi sayısı 1943’te 274.277’ye, 1948’de 328.463’e ulaşmıştır. Bu rakam 1955’te 604.295 ve 1960’da 824.881’i bulmuştur (Güzel, 1996, s. 127).

Ülkemizdeki ilk işçiler büyük arazilerde çalışan topraksız köylüler, mevsimlik işçiler ile liman ve garlardaki hamallardan oluşuyordu. İlk işçi kuruluşların birkaçının isimleri bu konuda fikir verebilir. Haliç Şirketi Amele Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâdı Selâsi İnşaatı Tarık Irgat ve Rençber Amele Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur ve Amele Teavün Cemiyeti gibi. Bunun dışında İstanbul, İzmir, Edirne, Adana ve Konya gibi büyük şehirlerde sanayi işçilerine ait çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır (Sülker, 2004, ss. 44-45).

1947 yılından itibaren sendika ve sendikalı işçi sayısında artış kaydedilmiştir. 1947 yılında 49 sendika ve 33.000 sendikalı işçi bulunmaktadır. 1954 yılında 323 sendika, 23 birlik ve federasyon ve 1 konfederasyona bağlı 180.387 üyeye ulaşılmıştır. 1960 yılında ise bu rakamlar 432 sendika, 37 birlik ve federasyon ile 1 konfederasyon şeklindedir. İş kanunu kapsamındaki işçilerin sayısı 824.881 olurken sendikalı işçi sayısı ise 282.967’dir. Kanunu kapsamına giren işçilerin oranı %34,3’e tekabül etmektedir (Güzel, 1996, s. 163).

1947-1960 yılları arasındaki sendikacılık yasal düzenlemeler ve iktidarların uygulamaları sonucunda zayıf örgütlenmeler olarak kalmışlardır. 1960 yılında ücretlilerin 2.437.135 olan toplamını 824.881’i sendikalıdır. Sendikalı işçi sayısı toplam ücretlilerin sadece %11.61’ini oluşturmaktadır. Sendikalı işçilerin önemli bir kısmını kamu işletmelerindeki çalışanlar teşkil etmektedirler (Güzel, 1996, ss. 166-167).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Akdeniz’in ticari önemini yitirmesi, merkantilizm dönemi ile Batı Avrupa’daki Rönesans, reform, burjuva sınıfının doğuşu ve buna bağlı toplumsal gelişmelere ayak uyduramamıştı. Batı Avrupa’da sanayileşme, şehirleşme ile ortaya çıkan modernleşme hareketleri İmparatorluğun gerileme ve dağılma sürecini de hazırlamıştı.

Osmanlı Devleti’nin siyasi ve kültürel mirasçısı olan Türkiye insan malzemesi ve toplumsal tabakaları ile onun bir devamıydı. Nüfusunun çok ciddi bir kısmı kır ve köylerde yaşayan Türkiye bir tarım toplumu özelliğini taşıyordu.

Türkiye’de devlet memurların 1927 yılında ülkenin faal nüfusu içerisinde oranı %1’dir ve bu oran 89.813 kişiden ibarettir. 1950 yılında bu oran %2 ve 1960’da ise %3’e tekabül etmektedir. Ancak bu toplumsal tabakanın sayısal durumunun ötesinde güç ve etkinliğinin bulunduğu bir vakıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1929 Dünya İktisadi Buhranına kadar olan devir, “liberal iktisadi dönem” olarak kabul edilmektedir. Ancak iktisadi buhran ve akabinde İkinci Dünya Savaşı “iktisadi devletçilik” döneminin ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde amil olmuştur. Bu dönemlerde devlet iktisadi hayat üzerinde daha aktif rol oynamak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren sürdürülen “milli burjuvazi” veya “yerli zengin” yaratma çabaları çeşitli dönemlerde çıkarılan “teşvik-i sanayi” kanunları ile hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşının ardından çok partili siyasi hayata geçilmiş ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte de liberal iktisadi politikalar gündeme gelmiştir. Esasen Cumhuriyet Halk Partisinin de politikalarının bu istikamette olduğu savaş sonrası uygulamalarından anlaşılmaktadır.

1950’lerden başlayarak, sürdürülen özel sektör ağırlıklı politikalarla, özel sektör oldukça gelişmiş ve özel teşebbüse ait yatırımlar devlet yatırımlarını geçmiştir.

Ülke genelinde toprağı olmayan, ortakçılık, kiracılık ve başkasının tarlasında çalışarak geçimini sağlayan çiftçi ailelerinin oranı yüzde 30’un üzerindedir. Toprakların önemli bir kısmının belirli ailelerin, büyük çiftlik sahipleri ve köy ağalarının mülkiyetinde olduğu istatistiklerde görülmektedir. Köylü nüfusunun %78’ini 50 veya daha az toprağı sahip olan çiftçi aileleri oluşturmaktadır. 200 dönümden fazla toprağı sahip olan kesimler ancak nüfusun %2,4’ünden ibarettir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iş dünyası, işveren ve işçiler ile ilgili birçok kanun çıkarıldı ve uygulamaya konuldu. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında sayıları 20-30 bini ancak bulan sanayi işçilerinin bilhassa 1950’li yıllardan sonra hızla arttığı ve 1960’lardan sonra da bir milyona yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar köylü nüfusunun azalmakla birlikte yine ciddi bir yekûn oluşturduğu, işveren ve sanayi işçilerinin dönem içerisinde yeni ve ağırlıklı toplumsal tabakalar olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1998). Cumhuriyet Türkiyesi’nde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1940. *Osmanlı Türkiye’sinde İşçiler 1839-1950*, D. Quaaert, E. J. Zürcher (Der). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler: 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Başar, A. H. (1966). Çöküş ve Kuruluş Dönemimiz- Meşrutiyetten Cumhuriyete. *Barış Dünyası*, Temmuz, 50.
- Başar, A. H. (1970). *1927 Tarım Sayımı*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Başar, A. H. (2007). *Gazi Bana Çok Kızmış- Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve İşadamları (2. Bsk.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çelebican, G. (1972). Köy Envanter Etüdlerine Göre Türkiye’de Tarımsal Torakların Dağılımı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 29(1-2), 325-342.
- Derin, H. (1940). *Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler Matbaası.
- Esin, P. (1974). *Türkiye’de İşveren Sendikacılığı*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1958-1959). İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma. *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XX, 1-4.
- Frey, F. (1965). *The Turkish Political Elite*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Güzel, M. Ş. (1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Işık, Y. (1995). *Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketlerinin Evrimi 1876-1994*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- İlkin, S. ve Tekeli, İ. (1974). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. Ankara: O.D.T.Ü Yayını.
- İstatistik Göstergeler – Statistical Indicators 1923 – 1998; 2000*. Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karpat, K. (1967). *Türk Demokrasisi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Oktay, C. (1997). *Siyasal Sistem ve Bürokrasi- Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: DER Yayınları.
- Ökçün, A. G. (1971). *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (2. Bsk.)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Payaslıoğlu, A. (1961). *Türkiye’de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- Shaw, J. S. ve Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II*. İstanbul: E Yayınları.
- Sülker, K. (2004). *Türkiye Sendikacılık Tarihi*. İstanbul: TÜSDAV.
- Turhan, M. (1991). *Siyasal Elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ziya Gökalp. (1977). *Makaleler IV*. F. R. Tuncor (Haz.), Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp. (1982). *Makaleler VII*. M. A. Çay (Haz.), Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

